

DOI: 10.32347/2786-7269.2024.10.3-29

УДК 711(002.2)+55.4

д-р архітектури, професор **Дьомін М.М.**,
deminmaster@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3144-761X,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
д-р техн. наук, професор **Габрель М.М.**,
mykola.m.habrel@lpnu.ua, ORCID: 0000-0002-2514-9165,
НУ «Львівська політехніка»,
д-р архітектури, професор **Косьмій М.М.**,
mykhailo.kosmii@ukd.edu.ua, ORCID: 0000-0003-4823-5573,
ЗВО «Університет Короля Данила»,
канд. мистецтвознавства **Габрель Т.М.**,
taras.m.habrel@lpnu.ua, ORCID: 0000-0002-2293-6841,
НУ «Львівська політехніка»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ТА ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ПОСТВОЄННОЇ УКРАЇНИ: НЕМАТЕРІАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Війни залишають катастрофічні нематеріальні наслідки для суспільства – втрачається почуття безпеки, пошкоджуються соціальні зв'язки, руйнуються звичаї й традиції, відчуття ідентичності та просторової належності. Сучасні архітектори й урбаністи шукають концепцій ревіталізації (повернення до життя) зруйнованого і втраченого, які характеризуються й ґрунтуються на вимогах стійкого (сталого) розвитку. Це дослідження актуалізує питання щодо характеристик та методів проектування й планування в контексті нематеріального, забезпечення нових цінностей для зруйнованих міст і територій, а також просторового майбутнього України.

Ключові слова: війна та її нематеріальна сутність; оцінка наслідків і стохастичності процесів; теоретичні основи та модель просторової ревіталізації України; відбудова міст; моделювання просторового майбутнього держави.

Ви ніколи не вирішите проблеми, яка постане перед вами,
коли збережете те мислення і той підхід,
який привів вас до цієї проблеми.

А.Енштейн [11, с. 226]

Вступ. *Актуальність проблематики.* Вирішення надскладних завдань відбудови (ревіталізації як повернення до життя знищеного війною простору) України та визначення майбутнього держави вимагає обґрунтування нових (оновлення) теоретичних і методичних підходів дослідження (аналізу та оцінки просторових ситуацій) та обґрунтування проектних рішень. Ключовими в даній публікації є положення нематеріального у війні та визначення на цій основі шляхів просторової відбудови й розвитку України. Стаття є продовженням публікації [4], де розглядався феномен і нематеріальна сутність українсько-російської війни, процесів і змін у державі й суспільстві. Кожна війна має передісторію, і кожна сторона ставить свої цілі у ній. Проте війна є апріорі боротьбою добра зі злом, а загарбництво й знищення не може уособлювати духовну мету.

Сучасні концепції відбудови й просторового розвитку України включають сукупність пропозицій і політик, які пропонуються для протистояння катастрофам, війнам до і після їх виникнення. Такі політики орієнтовані на інтеграцію для всіх аспектів матеріального й нематеріального життя соціуму. Концепція ревіталізації простору післявоєнної України означає надання нового життя та відновлення ефективності й життєздатності незалежно від рівня знищення. Сюди входять насамперед явища, процеси і події нематеріальної сутності, наголошується на нематеріальних наслідках війни – руйнування історичної, соціальної, культурної та інтелектуальної субстанцій, зосередження уваги на територіальному розплануванні та розробці візії просторового майбутнього України. Це стосується питань: законодавчих (гнучкості законодавства та його відповідності специфіці просторової ситуації); адміністративних (ефективності управління містом та локальними територіями); соціальних (активності громади, суспільства), релігійно-духовних, ментальних тощо, а також їх сумісності з матеріальним контекстом і самобутністю кожного регіону держави.

Мета — обґрунтувати наукові підходи й методичний інструментарій ревіталізації (повернення до життя) знищених і спустошених територій, окреслити концептуальні основи просторового майбутнього України, визначити модель та вимоги до відбудови й розвитку держави з урахуванням нематеріальної сутності процесів і явищ, викликаних війною. З урахуванням мети вирішуються *завдання*:

- проаналізувати взаємодії та впливи нематеріального на простір держави і її міст (дослідження й діагностика процесів і поведінки), оцінити просторовий прояв нематеріального в українсько-російській війні;
- обґрунтувати теоретичні основи й модель відбудови і просторового розвитку України в контексті нематеріальної сутності війни;

- визначити підходи ревіталізації та обґрунтувати концепцію просторового майбутнього України на вимогах нематеріального (вибору пріоритетів майбутнього, реформування внутрісистемних структур і зв'язків з надсистемою), окреслити архітектурно-урбаністичні форми тощо.

Методи та інструментарій дослідження охоплює аналітичний етап, онлайн-опитування, інтерпретацію й узагальнення результатів. У статті використовується змішування методів як поєднання описово-інтуїтивного та спостереження з емпірично-аналітичними методами для визначення підходів до просторової ревіталізації й розвитку держави. Аналітичний метод спрямований на виявлення проблем, шляхів і можливостей їх вирішення. Метод описового спостереження передбачає збір даних щодо поточних процесів і середовища, надаючи їм суб'єктивні інтерпретації й оцінки. Використана методологія наголошує на ретельному спостереженні й відслідковуванні процесів і подій у їх нематеріальній сутності. Збір «емпіричних» даних також стосувався якісних і нематеріальних складових, акцентуючи увагу на конкретних подіях для осмислення їх сутності. Автори проводили серію інтерв'ю й опитувань у своїх регіонах як серед фахівців «у сфері нематеріального» (архітекторів, соціологів, психологів, художників, істориків, священиків, експертів у галузі охорони культурної спадщини), так і в середовищі студентів (у т.ч. переселенців з тимчасово окупованих територій), а також випадково вибраних осіб. До проведення опитування долучались студенти Києва, Львова, Івано-Франківська. Для інтерв'ювання було створено приблизний перелік питань, з якого виділялись центральні теми, і подальша розмова концентрувалась навколо них. Результати зважувалися за віком, статтю й місцем проживання для забезпечення репрезентативної вибірки. Особливу роль відіграли щотижневі дискусії в межах ГО «Великий Львів», участь у яких беруть архітектори (науковці й провідні проектантні), містобудівники, економісти, соціологи, управлінці. Використано дані багатьох досліджень, зокрема, Фонду Карнегі за міжнародний мир, проведене спільно з українською соціологічною організацією Rating Group 7–10 березня 2024 р., а також методи лонгітюдних досліджень – на основі власного аналізу, моніторингу досліджень наукових джерел з проблематики війни (за період 2014–2024 рр.) зроблено узагальнення суті нематеріального, оцінено просторовий прояв і наслідки російсько-української війни з виділенням нових відносин, явищ і процесів, які породжує воєнна реальність.

Виклад матеріалу. I. Просторові прояви (простір, архітектура, будівництво) й наслідки війни: нематеріальний контекст. Характерними ознаками нематеріального у війнах є його архітектурно-урбаністична пов'язаність з простором життєдіяльності, що визначається багатьма чинниками, але насамперед обумовлені людиною (середовищем її народження

й проживання). На думку Л. Кримець [6], ментальність і середовище як інтегральні професійно-зумовлені соціокультурні властивості впливають на специфіку світосприйняття, образ мислення, особливості формування колективної й індивідуальної свідомості та професійної поведінки. Війна стає каталізатором, що розкриває зміст багатьох прихованих речей та підкреслює вимогу оцінки й вибору, змінює стійкість і надійність традиційних інституцій, переконання, ідентичність і цінності, які видавалися непорушними [19].

Середовище стає ареною бойових дій, а архітектура й простір адаптуються до військових реалій. Існує низка концепцій, які формалізують взаємозв'язок між архітектурою, простором і війною. Концепція «урбіцид», задумана як «убивство урбаністики», характеризується знищенням матеріальних і нематеріальних субстанцій міста [9; 17; 23]: антропогенного середовища та цінностей, різноманітності й форм співжиття як напад на цивілізаційні основи; «вбивство» гетерогенності (неоднорідності) міського середовища; знищення пам'яті та культури, втрати історичного досвіду через руйнування його матеріальної субстанції; зумисне руйнування міст для їх «переналаштування»; насильницьке виключення можливості бути іншим та відчуження людини від середовища.

Виділяються концепції: «війни через архітектуру», що розглядають руйнування архітектури як засіб боротьби з колективними ідентифікаторами, які «вбудовані» в будівлі; *ідеї «нового військового урбанізму»* як зростання мілітаризації та сек'юризація повсякденних міських просторів й інфраструктури міст; «судової архітектури», що підкреслює здатність міської форми надавати докази в судових процесах щодо злочинів і порушень прав людини; а також «важкої спадщини», яка стосується слідів і спогадів війни, окупації, диктатури та інших потрясінь, що стали невід'ємними складовими знищення колективної пам'яті та ідентифікаторів нації. Прикладами урбіциду в історії воєн є, зокрема: знищення палестинських поселень та культурної спадщини в сирійських містах як реконфігурації території силою та атак на колективну пам'ять й ідентичність; атаки на транспортні вузли й інфраструктуру як інструментів терору цивільного населення; вторгнення до Афганістану 1979 р. та радянська стратегія війни, що базувалася на оточенні й знищенні цілих населених пунктів. Радянський Союз реалізовував урбіцид у власних кампаніях (облогова війна в Чечні) та експортував цю доктрину союзникам — сирійське місто Хама було повністю знищене, а близько 40 тис. мирних мешканців вбито [10; 17].

К. Даут вводить поняття *соціоциду* — як вбивство суспільства, що охоплює питання сім'ї, інституцій, статі, етнічної й національної ідентичності та має просторовий прояв [20]. Йдеться про вбивство свідомості, про зміни соціальних зв'язків і інститутів для підриву здатності суспільства до самоорганізації. Соціоцид досягається через знищення ритуалів, виключення гуманності та

соціальних порядків тощо. Для уникнення соціоциду пропонується актуалізувати роль спадщини у війні, виявляти шляхи пом'якшення її руйнівний вплив через розробку правових інструментів, превентивної політики й захисних заходів щодо використання спадщини. Спадщина може використовуватись і для виправдання насильства, легітимізації претензій на колективну пам'ять для згуртування підтримки й мотивації до руйнівних дій. Вона може стати засобом нанесення психологічної шкоди — довіри до майбутнього чи шкоди суспільним відносинам. К. Фінкельштейн [21] пропонує розглядати руйнування культурної спадщини як трагедію, що породжує проблеми національної безпеки — послаблення еволюційного зв'язку між культурною спадщиною та безпекою, взаємозв'язків між суспільними цінностями, правовими принципами й національною безпекою.

Близьким до соціоциду в проблематиці «війна – простір – нематеріальне» є поняття «*меморициду*», що тлумачиться як «вбивство пам'яті» та культурний геноцид, а також руйнування меморіальної спадщини для стирання слідів спільнот, які населяли місто чи території. Р. Беван вважає, що руйнування пам'яток архітектури впливає на моральний стан нації та є актом викорінення пам'яті культури, адже для кожного народу ці об'єкти є культовими й набувають значення тотему [14, с. 78–132]. Вважаючи «війну з архітектурою» політикою примусового забуття та виховання «яничарів», впровадження чужої національної, релігійної й ідеологічної ідентичності, фатального досвіду культурного геноциду, він пропонує піднести культурний геноцид до злочину, який карається міжнародним правом. Ці думки підтверджені прикладами історії України, коли в 1930-ті комуністи знищували архітектурні пам'ятки українського бароко в містах, а також унікальні дерев'яні храми по селах (знищено майже всі дерев'яні церкви центральних областей та Лівобережжя); за два роки повномасштабної війни зруйновано чи пошкоджено понад тисячу пам'яток культурної спадщини в 17-ти областях України. Актуалізується завдання виявлення й оцінки впливу війни на формування і зміни структур міських територій, розуміння їх зв'язку, показ того, як етно-ідеологічний поділ може перетворитися на війну через пам'ять. Просторові виміри війни доцільно досліджувати з допомогою *соціально-аналітичного підходу*, в якому місто розуміється як складна система мереж (каркасу) життєзабезпечення, що об'єднують «тканину» суспільства й можуть бути використані також для різних форм соціального впливу й контролю.

Л. Вудс на прикладі відновлення м. Сараєва формулює три основні підходи щодо зруйнованих війною міст [29]: 1) відновлення до довоєнного стану; 2) знесення пошкоджених будівель і будівництво на місці руїн нових об'єктів з аналогічною функцією; 3) створення нового зі зруйнованого. Дослідник вважає,

що для того, щоб «вижити й засмутити ворогів своєю витонченою культурою», людям потрібне почуття порядку в своєму світі, свідомо створеному чи спроектованому. Архітектори й замовники будівництва часто ігнорують, що в психології мешканців міст, які зазнали атак, відбулися незворотні зміни, і їхнє довоєнне минуле втрачено безповоротно. Тому спроби приховати від майбутніх поколінь шрами, завдані місту війною, приречені на невдачу. За новими будівлями завжди стоятимуть тіні знищених попередників, а обличчя міста буде іншим.

Постає вимога переходу в дослідженні від розгляду будівель і локальних громадських просторів до аналізу просторових вимірів і взаємодій між вимірами у нематеріальному контексті міст і територій. В умовах війни динамізм змін і форм взаємодій збільшуються, в т.ч. тих, що стосуються нематеріальної суті:

- руйнуються політичні й історичні міфи у світі та українському суспільстві щодо Росії, проте зберігається імперське мислення в Росії, яка воює за міфи своєї пам'яті. Водночас зароджується усвідомлення проблем такого мислення в реаліях сьогодення Росії та її сателітів як мультирелігійної, мультишарової та мультикультурної системи, яку чекає розпад при ортодоксальній орієнтації на надумані міфи й цінності минулого;

- якщо окремі народи постсоціалістичного простору робили спроби, але відмовились від протестування і нових цінностей та поступово втрачаються як політичні нації, то показник «живучості» українського народу зростає, а його роль у регіональному й глобальному просторі залишається високою. Водночас активізуються проросійські й антиукраїнські сили як в Україні, так і інших державах;

- поглиблюються соціальні трансформації та поділ суспільства на активну частину, яка протистоїть злу, та пасивну, яка ухиляється від участі в складних процесах у державі. Великі жертви серед українців і знищення їх цінностей росіянами за останні століття не можна виміряти матеріальними критеріями — це знищення культури й формування зрадництва, відмови від рідної мови і цінностей. Війна виявила цю лінію розлому;

- війна створила додаткові умови для корупції. Бажання вкрати і «списати на війну» проникає все глибше в усі сфери життя значної частини суспільства, в т.ч. культуру, освіту, науку (плагіат як крадіжка інтелектуальної власності й творчих ідей тощо); водночас формується культурна база знищення й зупинки аморального і злочинного явища корупції;

- компрометація науки, знищено традиційні наукові центри, знижується якість освіти. Водночас формуються нові підходи та нові центри і творчі групи (перенесення акцентів на університетську науку) як найвищої цінності відбудови й майбутнього держави;

- зростає некомпетентність на всіх рівнях управління і в усіх сферах життя в Україні. Водночас завершення адміністративно-територіальної реформи та передача повноважень «на місця» приводить компетентних людей на нижчих рівнях влади і вирівнює «проблему некомпетентності»;
- знищується парламентаризм як форма управління в державі, розширюється роль олігархії, а на місцях (у регіонах) формуються «феодальні» відносини, в т.ч. стосовно загосподарювання простору й використання ресурсів;
- трансформується культура господарювання та свідомість «власника» як самодостатньої й активної людини, здатної до критичного мислення. Ця категорія соціуму становить загрози для корупції й зловживань — і саме на її знищення скеровані зусилля антиукраїнських структур;
- масовий наступ на медіа й монополія на інформаційний простір — зростання неякісного контенту, в якому губиться незначний якісний матеріал, розважальні програми набувають негативного ідеологічно-політичного впливу на соціум тощо. З протилежної сторони – ліквідуються радянсько-комуністичні топоніми, символи, знаки. Простір життя й діяльності наповнюється новими семантичними сутностями – в них ми по-іншому мислимо.

Росія своєю війною в Україні переслідувала мету вбивство української нації (соціоцид): *вбити моральну свідомість; демодернізацію соціальних зв'язків і інститутів для підриву універсальної здатності суспільства до самоорганізації; а в цілому – знищення людського роду (за Фрейдом)* [8]. Така мета досягається також через руйнування святинь і ритуалів, виключення гуманності, розбалансування соціальних процесів і соціальних порядків тощо. Суть війни корениться в нематеріальному, внутрішньому, духовному, в надчуттєвих цінностях, змінюючи тип соціо-просторової системи. Вона є наслідком взаємодії вищих цінностей суспільств, а мир перебуває в прямій залежності від засвоєння цих цінностей та їх взаємної сумісності. Коли їхня «засвоєність» низька, а єдність і гармонія слабшають — загрози війн зростають.

II. Теоретичні основи та модель ревіталізації і просторового розвитку держави – контекст нематеріального. Огляд теорій та ідей, пов'язаний з проблематикою нематеріального у війні та її впливу на простір держави, доводить, що війни спотворюють світоглядні цінності та соціо-просторові форми реальності й майбутнього [4; 8; 10; 14; 17; 29]. Осмислення та оцінка природи війни як феномену, а також її глобальних і універсальних нематеріальних сутностей як зіткнення непримиренних воель, розуміння причин мети, планів, форм її ведення дозволяє обґрунтувати теоретичні положення та модель ревіталізації зруйнованого війною і просторове майбутнє держави. Матеріалістично-функціональний підхід до розуміння війни зводить її

трактування як «роботи» з відповідними підходами до дослідження, оцінки й обґрунтування правил відбудови і післявоєнного життя.

У нашому трактуванні війни важливою є категорія «напружень і напруженості» між вимірами простору і процесів, які можуть бути психологічними, фізичними, зовнішніми та внутрішніми, тощо [28]. *Напруженість* охоплює різні значення: 1) стан піднесення, збудження та зосередження сил при здійсненні дій; 2) важке становище; 3) величина стиснення чи розтягування, що виникає в фізичному тілі внаслідок зовнішніх впливів; 4) зосередження, концентрація і докладання зусиль для посилення діяльності та ступеня свого впливу на ситуацію. Усі висловлені трактування напруженості є конструктивними й враховувалися в осмисленні нами суті війни та нематеріального в ній, розуміння просторових трансформацій. Отже, стосовно війни категорія «напруженість» трактується: як ріст величини та складності процесів, що виникають у просторовій системі держави внаслідок зовнішніх впливів, як новий стан соціо-психологічної поведінки (піднесення і зосередження сил у протистоянні зовнішній агресії); як концентрація й докладання зусиль для захисту та збереження системи. Для ревіталізації поствоєнного простору і шляхів розвитку України важливими є розуміння латентних чи явних напружень, які стосуються різних груп населення, різноманітних сценаріїв і альтернативних моделей розвитку, а також контрастності простору [15].

В основу моделі напружень у війні покладені положення неоднорідності, нематеріального й ентропії. Як основні нами виділено характеристики: зовнішніх і внутрішніх напружень; їх неоднорідність; ентропія; структурно-чутливі параметри простору; аморфна чи кристалічна (моно- чи полікристалічна) структура простору та ін. Внутрішні напруження в стабільній системі взаємно компенсуються зв'язками, проте можливі ситуації, коли вони можуть спричинити руйнування об'єкту чи системи. Наприклад, скло за своєю структурою є аморфним матеріалом (на відміну від кристалу як висококристалізованого скла), під дією певних сил (зокрема, нагрівання) у ньому зароджуються центри кристалізації, які розростаються, і система може самостійно без зовнішніх впливів зруйнуватись.

Фізична суть *законів напружень і напруженості* є експериментально підтверджена, а їх переосмислення й використання для аналізу й моделювання розвитку та реорганізації соціально-просторових систем доцільне й коректне. Напруженість можна виразити як залежність від груп змінних (просторових вимірів і чинників «війни»), які встановлюються з матриці взаємозв'язків і мають сильний і керований зв'язок.

Рівень напружень у системі оцінюється інтегральним показником, який включає складові корисності, екологічності, безпеки, естетики. Підвищення організованості систем вимагає розгляду всього масиву нематеріальних характеристик простору та взаємодій з усіма характеристиками й вимірами, які «формують» війну. Напруженість у просторі пропонуємо розглянути як відносний показник, у якому чисельник відображає потенційну корисність, сукупні затрати ресурсів і негативні наслідки в системі, а знаменник – характеристики інших вимірів простору. Її можна модифікувати до

$$P_{\varepsilon} = \frac{K_{\kappa} - (H_{\nu} + H_{\pi} + H_{\varepsilon})}{L \times G \times S \times T},$$

де P_{ε} – індекс просторової напруженості; K_{κ} – сумарні потенційні корисні результати процесів у системі в умовних одиницях; – втрати корисні системи від воєнних дій; H_{ν} – нематеріальні втрати; H_{ν} – негативні наслідки для оточення; – характеристики людського виміру (тих, що беруть участь у процесі та користають з нього); – затрати часу на отримання результату; S – геометричний вимір, зокрема, розміщення, розпланування, конфігурація; T – час (тривалість) процесу та результату.

Після нескладних перетворень отримуємо формулу індексу напруженості:

$$P_{\varepsilon} = P_{\max} \cdot [1 - f(B)].$$

де P_{ε} і P_{\max} – відповідно, фактична і максимально можлива напруженість простору (яка спричиняє руйнування системи); $f(B)$ – міра неупорядкованості простору.

Індекс інтенсивності напружень має містобудівне й просторово-формує значення, дозволяє виявити існуючі тенденції в процесах, наявні суперечності в організації простору, обґрунтувати напрями оптимізації (зменшення) напружень та інтегрованості розвитку.

Як впливає з формули напружень для «проблематики війни» та задач відбудови і обґрунтування просторового майбутнього держави, важливими є властивості невизначеності (ентропії), що суттєво впливають на рішення й ефективність результатів. У дослідженні розрізняються невизначеність цілей, внутрішньої просторової ситуації та зовнішніх умов. У кожній ситуації можна виділити відомі й недетерміновані складові, невизначеності різної складності та характеру, що можуть мати об'єктивну й суб'єктивну природу. Невизначеність стану просторової ситуації тісно пов'язана з нематеріальністю є різною за рівнем повноти, суті та відповідності інформації. Спрощення задачі для

зменшення її невизначеності часто не забезпечує необхідної адекватності обґрунтованих рішень. Методи врахування невизначеності та їх усунення сформовані в теорії імовірності й нечітких множин [16]. Невизначеності щодо порушеної проблематики розділені нами у невизначеності можливостей (ворогуючої системи; неадекватної оцінки власних можливостей; часткової невідомості цілей, критеріїв та вимог), а також невизначеності стану системи і умов, їх неадекватної оцінки, стохастичних невизначеностей, неповної інформації про систему.

Ентропія як міра неупорядкованості простору (в сьогоденних умовах може бути обчислена й виражена кількісними показниками) включає всі виміри простору, але пріоритетними є людський вимір, який наповнює й визначає нематеріальну сутність війни – виявляє людську природу, поведінку та емоції (страху, стресу, рішучості, стійкості).

Теоретичні положення та побудована на них модель напруженості у війні дозволить визначити шляхи підняття напруги в системі ворога та ефективної боротьби з деструктивними напругами внутрі своєї системи. Модель є онтологічною за формою та включає найзагальніші поняття напружень, які виникають із дії нематеріальних сил. Вони досягаються насамперед з допомогою надчуттєвої й надраціональної інтуїції. Нематеріальність використовується нами в контексті задач розпланування і просторового розвитку держави, розширеної участі громад, зростання ролі інституційного, цінностей на інших нематеріальних складових.

Для розуміння напружень у просторі держави в категоріях нематеріального, а також осмислення їх властивостей пропонуємо використати модель п'ятивимірного простору «L (людина) – F (функції) – U (умови) – G (геометрія) – T (час)», яка найбільш придатна для системного аналізу феномену війни та зв'язку з простором [2, с. 50–85]. Характеристики виділених вимірів і їх взаємодії дозволяють проаналізувати напруженість системи, упорядкувати процеси й поведінку у них, виявити найважливіші взаємодії з позиції цілісності методології. У моделі кожен вимір деталізуємо стосовно мети для задач дослідження нематеріальних процесів і поведінки територіальних систем у війні.

1. *Людський вимір* є основним у нематеріальності простору міст та інших територіальних систем. У містобудівних та задачах просторового планування людина розглядається як спільнота (суспільні групи), для якої твориться середовище життєдіяльності. Для цілей дослідження спільноти структуровано в групи: а) місцеві мешканці (за домінуючою функцією — навчаєшся, працюєш, пенсіонер); б) приїжджі (внутрішні, з інших регіонів; з-поза меж України); в) люди з особливими потребами (фізіологічними, ментальними, економічними). Виділимо нематеріальні характеристики цього виміру за: системою цінностей,

рівнем освіти, характеристикою стану, особливими потребами тощо. Соціальні процеси та потреби в системі поділено залежно від рівня ієрархії, вікових груп, ментальних характеристик. У просторі життєдіяльності реалізуються процеси, що забезпечують комфорт проживання, фізіологічні й інші потреби, безпеку людей, а також духовні й культурні запити й цінності.

2. *Функції* традиційно розділяються на зовнішні, внутрішні й узгодження. Щодо порушених задач особливу увагу приділено процесам війни і життєдіяльності в просторі, що охоплює стан послуг, управління, ринок нерухомості тощо. Ці функції, пов'язані з формуванням цінностей і наданням послуг, та поділені нами на: а) виробничі (потреба діяльності); б) духовно-інтелектуальні (навчання, умови для розвитку); в) побутового обслуговування, що пов'язані з транспортною, соціальною й інженерною інфраструктурами. Для задач дослідження нематеріального в просторі функції класифікуємо за їх важливістю й ієрархією в системі потреб людини.

3. *Умови* стосовно проблематики дослідження поділяємо на: ресурсні (природні, фінансові, трудові); розміщення; адміністративно-правові (багато з них пов'язані з «поведінкою» влади) щодо просторового розвитку і пріоритетів діяльності; вимоги й обмеження (активізації чи гальмування) розвитку територіальних систем різних рівнів.

4. *Геометричний вимір простору* (конфігурація, масштаб, структура) як характеристики розпланування, розвинутої структури й просторів, включають: розбудованість інфраструктури; структуру мереж розпланування; морфологію простору міст та територій. Геометричні характеристики формують мережу «інтер'єрів» простору; види й особливості їх візуального сприйняття; розміщення просторово-формуєчих елементів. Розпланування твориться в горизонтальній площині, а разом зі «стінами» (забудовою й ландшафтними елементами) формує просторові інтер'єри, які з елементами, що вільно розташовані в просторі, доповнюють геометричні й естетичні характеристики.

5. *Часовий вимір* охоплює минуле, сучасність і перспективи, включає: а) історичні характеристики простору та об'єктів; б) часові режими функціонування об'єктів, переміщення та діяльності людей; в) перспективи розвитку систем.

Напруження, викликані війною, виникають між вимірами і визначаються процесами й діями в системі. Кожен із перелічених вимірів (людина, функція, умови, геометрія і час) містить певну множину кількісних і якісних характеристик, що мають різну природу і можуть бути задані дискретними величинами, а їх опис і взаємодію доцільно висвітлювати з використанням математичного апарату теорії множин. Напруження діють на різних рівнях і

мають різну інтерпретацію. Скажімо, прогнозування напруженості як інтерпретація проектів, які вже реалізуються чи планують бути реалізовані, означає розуміння того, які відносини існують між напруженістю, архітектурою й дизайном, а також визначення того, які форми напруженості можуть спричинити нові втручання в простір. Велике розмаїття задач і складність проблем ревіталізації поствоєнного простору, а також чинників, що їх варто врахувати при вирішенні цих задач, потребує застосування прикладних методик узгодження просторових характеристик на цілісній методологічній основі.

Аналіз, що базується на логіко-аналітичному підході, з перспективою включення нематеріальних складових та унікальності систем і просторових ситуацій у створення планів розвитку, включає:

а) аналіз просторових ситуацій, проведений відповідно до моделі 5-вимірного міського простору (людина – умови – функція – геометрія – час) та взаємодій між ними, які визначають процеси, що відбуваються в місті та розкривають нематеріальні чинники й унікальність міського простору;

б) аналіз причинно-наслідкових зв'язків для визначення й оцінки просторових ситуацій. Структура причинно-наслідкових ланцюжків сприяє класифікації основних відхилень у системі, а також дозволяє визначити структуру й місцезнаходження унікальних явищ і ситуацій. Ці взаємозв'язки легко перевіряються у зворотному порядку (аналізуються певні наслідки та шукаються їх причини);

в) аналіз втрат, просторових конфліктів і «збоїв» у системі. Втрати залежать від різних умов, вони стають очевидними на різних етапах функціонування системи. Їх ідентифікують і оцінюють з допомогою картографування. Залежно від причин, конфлікти стосуються інтересів груп впливу, структури, відносин між учасниками процесу, цінностей, які вони сповідують, тощо.

г) дослідження естетики пейзажів та композиційної організації окремих просторів охоплює: аналіз панорам і специфіку візуального сприйняття пейзажу; розташування спеціальних оглядових точок; інвентаризацію й аналіз існуючих силуетів, що відкриваються з основних оглядових точок; оцінку й визначення протяжності існуючих панорам на основі аналізу їхніх компонентів та властивостей. Оцінка естетичності ландшафтів і їх унікальності охоплює також оцінку вимог та умов охорони ландшафтів, їх змін і збереження основних композиційних ситуацій і рішень.

Модель взаємодій «простір – війна» у контексті напружень подається у формі матриці, розмірність якої визначається кількістю її елементів, а кількість комірок відповідає числу парних поєднань (матриця складена вручну). Модель має на меті узгодження нематеріальних складових простору й характеристик війни як

у межах системи, так і з надсистемою. На полі взаємодій виділяються трикутні підматриці зв'язків між характеристиками однієї групи, а також прямокутні підматриці зв'язків між різними характеристиками. При заповненні матриці оцінюється значимість її характеристик з урахуванням встановлення пріоритетів. Відібрано найважливіші – 11 просторових і 11 нематеріальних характеристик війни. Виділено ситуації, коли зв'язок між елементами матриці: відсутній; існує; важливий; керований, який необхідно першочергово використати при аналізі та обґрунтуванні рішень з відновлення й обґрунтування просторового майбутнього України. Аналіз матриці підтверджує наявність великої кількості керованих зв'язків, які доцільно узгоджувати також з іншими сферами діяльності.

Є можливості містобудівного впливу на перспективи розвитку системи через 43 зв'язки. Вони проявляються через життєдіяльність, цінності, естетичні характеристики, традиції та інші складові нематеріального. Виникають і суперечності між окремими характеристиками. Усі керовані зв'язки, а також ті, які доцільно використати в обґрунтуванні рішень, слід відображати в цілях і методах діяльності та обґрунтування рішень з ревіталізації й просторового розвитку України.

У моделюванні рішень важливим є вимір часу (оперативний і тактичний час, а також часова перспектива) як невідновного ресурсу динамічних властивостей простору, а також як часові обмеження на рішення в різних ситуаціях. Часовий вимір простору впливає на вибір методів обґрунтування рішень та їх ефективність. Вони мають бути відповідно відображені в методології оцінки війни, її окремих складових і наслідків. Запропонована модель не є математичною формулою, вона окреслює підхід до аналізу й оцінки нематеріального у війні, а також обґрунтування рішень із відбудова та моделювання майбутнього, стимулює й впорядковує дискусію про нематеріальне у війні, допомагає пояснювати процеси і їх реальність, формувати переконання, цінності й етику поведінки, відтворення соціо-психологічного комфорту, а також допомагає краще впоратись із труднощами й задачами просторового планування цього періоду.

III. Напрями ревіталізації та обґрунтування концепції просторового майбутнього України (на вимогах нематеріального). Американський архітектор Л. Вудс [29], котрий вважав архітектуру спробою наблизитися до реальності в наборі ідей і умов, пропонує застосовувати під час післявоєнного відновлення так звану «радикальну реконструкцію»: зберігати будівлі, чиї несучі конструкції постраждали неістотно, а на місці знищених створювати нові простори з новою функцією, поєднуючи таким чином досвід людей, які стали свідками деструкції, з потребою соціальних змін. З допомогою різних стратегій і архітектурних рішень у місті Сараєво, наприклад, використано і висвітлено

воєнні «рани», здійснено реконструкцію копій, відбудову пам'яток архітектури, активізацію впливу архітектурних рішень на трансформацію післявоєнної міської тканини, визначення й ознакування ідентичності місць. Реконструкція значною мірою скеровувалась на стирання багатоетнічних символів із міського середовища, хоча деякі довоєнні мультиетнічні символи збережено й відновлено.

Г. Бедеску, обговорюючи зв'язок між відбудовою і суперечливими спогадами в повоєнних пост-югославських містах, вважає реконструкцію не лише архітектурною проблемою, а й проблемою роботи з минулим; «міські реконструкції й руїни доцільно розташовувати у спірних ландшафтах пам'яті та «не забувати» історичність міст» [13]. Відбудова міст після війни — не лише виклик для суспільства, спрямований на відновлення, забезпечення житлом, інфраструктурою й засобами до існування для людей, а й нагода долучитися до процесу примирення з минулим, формування майбутнього через сприйняття минулого. Акт реконструкції повинен бути чітко усвідомлений з урахуванням місцевих сутностей і процесів пам'яті — імпортовані сценарії можуть бути недоречними, якщо їх не налаштувати на місцевий контекст. Включення «турботи про пам'ять» ускладнює акт проектування, оскільки сприйняття запланованого значення мешканцями не є чимось само собою зрозумілим. Важливо переконатися, що проектні рішення не загрожують можливості працювати з пам'яттю, не спричиняють подальшого стирання чи амнезії, а також не породжують тяглість конфлікту через символічне насильство. Отже, особливу роль у післявоєнній відбудові повинні відіграти архітектори, урбаністи, котрі у важкі моменти війни продовжували перебувати в своїх населених пунктах, працювали й зміцнювали їх.

Пропозиції зі світового досвіду для використання в Україні концентруються на використанні практики відбудови зруйнованих міст — починаючи від найдавніших (Карфаген і Єрусалим) до руйнувань ХХ ст.: Варшава, Гданськ, Вроцлав, Щецін, Роттердам, Франкфурт-на-Майні, Берлін, Нойбрандербург, Нюрберг, Вюрцбург, Фрайбург, Мюнхен, а також Лондон, Ковентрі, Гавр тощо [12; 18; 26–27]. Цей досвід лише опосередковано може надаватися для України — ми переносимо акцент із відбудови знищених об'єктів і форм до ревіталізації як повернення до життя знищених просторів у нових геополітичних реаліях та просторової ситуації в державі. Основні зусилля мають бути зосереджені насамперед на нематеріальних сутностях минулого, сучасного і майбутнього. *Роль архітекторів та урбаністів у відбудові та просторовому розвитку післявоєнних міст і держав завжди була суттєвою й зорієнтованою на пошук і обґрунтування їх майбутнього.* В Україні також розробляються державні програми й архітектурно-урбаністичні і планувальні проекти відбудови й будівництва житла, об'єктів соціальної та

інженерної інфраструктури, ведеться пошук нових підходів і архітектурних рішень проблем і завдань, пов'язаних із наслідками війни [1; 7; 27]. Оголошені конкурси і розробляються локальні архітектурно-урбаністичні проектні пропозиції з відбудови вибраних міст і частин їх території (наприклад, розробки по Харкову, які виконуються під керівництвом Н. Фостера).

Міжнародними організаціями й установами запропоновано ряд підходів до відновлення територій після катастроф, воєн і збройних конфліктів. Зокрема, в документі ЮНЕСКО та Світового банку [5; 24] пропонується розширення культурної основи для реконструкції й відновлення міст, які інтегрують людиноцентричні й культурні цінності з міським простором в політиці їх відновлення. Через спадщину й креативність культура стає активом та інструментом для системного відновлення соціально-просторових систем, а пропозиції на місцях надають пріоритет відновленню фізичних активів, орієнтовані на потреби людей та зміцнення власності громад, соціальні інтеграції, покращення умов проживання в середовищі та прискорення соціально-економічної відбудови міст і територій. Н. Мартинович, Е. Бойченко та М. Дієліні [25] сформулювали концепцію сталого розвитку територій України в післявоєнний період, представлену когнітивною моделлю, яка враховує: 1) воєнну обстановку та військові дії; 2) оцінку матеріальних збитків територій, на яких велися бойові дії, та ступеня руйнування інфраструктури; 3) міграційні потоки та демографічні процеси.

Урбаністична проблема, з якою зіткнулась Україна і яку потрібно терміново вирішувати, адже це одна з головних причин економічного занепаду країни, настільки складна й комплексна, що покладати її вирішення на окремих людей чи структури недоцільно. Україна повинна: 1) розробити єдине бачення свого власного майбутнього та інструментів для його побудови; 2) знайти баланс між існуючими стратегіями соціально-економічного розвитку міст та цілями соціальної й територіальної згуртованості; 3) скоординувати свої дії з міжнародними організаціями, які готові допомагати у відбудові (фрагментарність дій не дасть ефекту в цілому); 4) побудувати парадигму регулювання своєї територіальної системи, яка могла б відповідати складності соціальних перетворень; 5) створити центри та розробити інструментарій для роботи архітекторів, урбаністів (правила, архітектурні конкурси, генплани тощо).

Модель ревіталізації та просторового майбутнього України базується на: 1) положеннях ревіталізації національної ідентичності як повернення до життя знищеного; 2) пріоритеті нематеріального й цивілізаційних пріоритетів; 3) субсидіарності та самоорганізації як поєднання зусиль у рішеннях, коли локальні задачі вирішуються на фоні пропозицій змін на вищих ієрархічних рівнях

держави, активної участі територіальних громад. У нашому трактуванні це система основних ідей, принципів і макрохарактеристик розкриття й врахування нематеріального та положень теорії просторових напружень. Нематеріальні властивості мають: здатність відтворення; періодичність повторення; спонукальність до дій; індивідуалізованості; можуть бути – реальні й віртуальні; коротко й довготерміновою дії чи постійні; залежати від засобів реалізації тощо.

Реалізація моделі має відбуватись на *інтегральних принципах організації, трансформації та розвитку систем* – єдності, гармонійності й індивідуальності. *Принцип єдності* пов'язується з розвитком взаємодій між складовими системи та її зв'язків із оточенням і врахування впливу специфіки нематеріальних умов. *Принцип індивідуальності* передбачає розвиток регіонів і окремих підсистем на їх унікальності та місцевих особливостях — ментальності, культури й духовності. *Принцип гармонійності* передбачає збалансованість між різними вимірами простору, а також інтегрований розвиток різних за характеристикою війни регіонів (центру й «периферії», фронтів й тилів), збалансування зв'язків між територіальними системами різних рівнів, формування порівняльних умов життєдіяльності й саморозвитку в усіх часткових просторах. *Нематеріальні макрохарактеристики* охоплюють: корисність, екологічність, безпечність для людей і середовища, естетичну складову та тривалість реалізації. Просторовий розвиток та відродження України мають включати наступне.

1. *Ревіталізація національної ідентичності*. Неможливо обґрунтувати майбутнє держави без сприйняття України як соборної держави, іншої від Росії. Це різне відношення до всієї системи світогляду, цінностей, ідей і ідеологій: Росії близька азійська автократія й самодержавство; Україна була й залишається європейською державою, яка визнає і прагне демократичних цінностей [8]. Українська національна ідентичність має глибокі соціально-історичні корені й полягає в запереченні «історичного» міфу про спільне українсько-російсько-білоруське походження та несумісність православної цивілізації (до якої належать українці) з цивілізацією західною. Особливістю цього міфу є його синкретичний та політико-релігійний характер, коли православна спільнота (подібна до середньовічної західноєвропейської чи мусульманської) була одержавлена в Російській імперії й політизована, а сама імперія стала «сакралізованою». Розвінчування міфу знищує архаїчні погляди, цінності й суспільні стосунки, їх квазісакральний характер скеровує систему на поєднання модерної української ідентичності й історичної спадщини (повернення до життя нереалізованих принципів минулого для нових реалій).

Основою ідентичності є положення національної ідеї, яка сягає давньої історії держави, а її основні положення викристалізувались у XIX ст. – антиімперіалізм, орієнтованість на народ як суб'єкт історії, цивілізаційність

(долучення до світових цивілізацій та підвищення рівня культури, освіти, духовності). З відновленням незалежності національна ідентичність розвинулась і конкретизувалась: а) ідеї плюралізму (нація не є однорідною); б) майбутнього (прагнення й можливості для молодого покоління); в) орієнтації на асоціацію з європейськими структурами. Події 2013–2014 рр. підтвердили прагнення суспільства до ціннісної ідентичності, розкрили світу унікальну незалежну націю, яка готова відстоювати свої права та боротися за демократичні свободи. Російська агресія й повномасштабне вторгнення на територію України викристалізують ці прагнення, переосмислюється їх залежність від етнічного походження, мовних уподобань — відбувається переосмислення особистих цінностей та ідентичностей регіонів [3].

Ключовим у ревіталізації знищеного та просторового розвитку України є відродження історичної пам'яті та поєднання її з завданнями сучасності, формування нових об'єктів, просторів і «місць ідентичності й спадщини». Реалії війни формують нову ідентичність шляхом: розриву з радянсько-російським минулим та видалення слідів тоталітаризму з простору; створення передової соціальної інфраструктури світового класу через стирання слідів насилля і війни, формуючи нову якість простору; впровадження сучасних тенденцій в архітектуру, що відповідають духу часу, скерованості на відновлення структуро-формуючих елементів та функціональне перебалансування, з акцентом на відродження пам'яті про простір.

Одною з найгостріших є проблема трансформації і розвитку міської системи розселення, відродження традицій і культури міст. Вона формується і відбувається здебільшого на підсвідомому рівні, але має вирішальний вплив на майбутнє. Просторові форми організації середовища життєдіяльності, які побудовані на підпорядкованості природно-ландшафтним умовам, органічно властиві українському етносу — це проявляється у «вільнішому» розплануванні поселень, масштабі елементів та просторів, а також в архітектурній пластиці середовища. Важливою вимогою врахування нематеріального є сакралізація простору, що визначається наявністю релігійних громад і храмів та їх відвідувань, а також складовими традиції, культури, цінностей, духовності, які зосереджені навколо цих процесів та відіграють значну роль у формуванні простору життєдіяльності й обґрунтуванні шляхів розвитку міст. Посилюються тенденції повернення до традицій, коли міста відбудовуються не лише за нормативами і «шаблонами», а ведуть також пошук унікальних ознак і «духу місця», які роблять кожне з них неповторним, зі своєю «аурою», душею, реакцією на зовнішні впливи й індивідуальною «поведінкою».

Відродження звичаїв і традицій у діяльності, яка пов'язана з культурною спадщиною, характеризує якісний рівень суспільства та особливо проявляється

під час релігійних практик, фестивалів і свят, а також при загрозах і катастрофах. Підвищення рівня соціального життя, структуризація громади та відродження її як соціальної системи, а також активізація її ролі у прийнятті рішень, спроможності та культурної свідомості сприятиме соціальній згуртованості та організації, поверненню населення в полишені регіони, а також відродженню культурної спадщини. Спустошення й знищення міст і територій робить важливим реінвестування в структури нематеріального (релігійні об'єкти й будівлі спадщини), духовного відродження й культури, а також відродження традиційних ремесел і заохочення нових видів діяльності, що пов'язані з нематеріальністю простору і розширюють можливості для туризму та працевлаштування.

2. *Пріоритет нематеріального та цивілізаційні цінності.* Розвиток вимагає обґрунтування пріоритетних напрямів та з'ясування дихотомій за критеріями: матеріальне – нематеріальне; пам'ять – забуття; відбудова – ліквідація; «моноцентрична – поліцентрична» структура опорних центрів; «закритість – відкритість» на зовнішнє середовище; розбудова існуючих чи формування нових просторових зв'язків; «інтеграція – ізоляція» тощо. Виділені нематеріальні дихотомії, їх аналіз, порівняння й оцінка дають можливість встановити пріоритети. Конкретизуємо деякі з пріоритетних напрямів щодо просторової організації й розвитку систем — збільшення відкритості простору держави на оточення, яке обумовлюється новими реаліями й геополітичним розташуванням, зростання гнучкості систем. Обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку вимагає прогнозу динаміки змін при різних сценаріях. Майбутнє України повинно пов'язуватися з поширенням міського способу життя як підтримки розвитку історичних міст, малих і середніх міських поселень.

Існують твердження, що сьогодні світ трансформується в систему з цивілізацій, а не окремих держав; а міжнародний порядок, що заснований на цивілізаціях, вважається найкращим захистом від війни [22]. Отже, поняття цивілізація (це насамперед сукупність нематеріальних і духовних досягнень суспільства, а також культури як її основних ознак) замінює геополітичні умови, переносить протистояння в зону стику різних цивілізацій – їх культур і цінностей, актуалізує формування універсального поняття людської цінності й гідності. Україна на початку XXI ст. сформувалася як учасник інтеграційних процесів і відіграє важливу роль саме на межі цивілізацій, що потребує відповідної форми міжнародної політичної й просторової організації. Цивілізаційний партнер має підтримати її в захисті, а Україна зі своїми цінностями повинна сприяти гармонізації розвитку європейської цивілізації в складних умовах сьогодення.

Сучасні демократичні тенденції вимагають від громадянина не лише політичної активності, а й усвідомлення власної ролі й значення в житті суспільства, а також дій з урахуванням власних переконань і цінностей. Формується пам'ять змін, яка пов'язується насамперед із переміщенням людей — все швидко змінюється в місцях, де народилися й виростили, втрачаються краєвиди, емоції, впізнаваність, тобто речі і процеси, які видавалися вічними, — їх змінюють життя, війна, нові реалії та технології. Емоції, нові цінності й реалії стають важливою вимогою й складовою простору екзистенції, його збереження й використання у формуванні просторової політики як на локальному, так і на загальнодержавному й глобальному рівнях.

3. Субсидіарність і самоорганізація у відродженні та розвитку. Реформа місцевого самоврядування розширила можливості для самоорганізації. Субсидіарність, підтверджена українською практикою допомоги армії та переміщеним особам в часі війни, повинна зберігатись у поствоєнному відновленні й просторовому розвитку регіонів і держави. Принципи й вимога «відбудувати краще, ніж було», неактуальна — громадам потрібно моніторити ситуацію, враховувати вимір часу та обґрунтовувати потреби щонайменше з перспективи десятирічного майбутнього на вимогах приросту ефективності й партисипації.

При сьогоdnішньому стані містобудівної теорії й практики відбувається поступовий перехід до трактування містобудівного проектування та просторового планування як постіндустріальних явищ і складової глобальних процесів. Передумовою гармонійного просторового розвитку територій стає відповідальність влад за просторові рішення, а суть нових моделей розвитку території полягає в тому, що вони мають реалізовуватись просторовим розплануванням, а не народногосподарськими планами. Переходу на нову модель ревіталізації й просторового розвитку України сприяє утворення нових адміністративно-територіальних структур, що стає шансом для держави, зокрема її відбудови. Щоб скористатись новими можливостями, слід обґрунтувати ефективну просторову політику повернення до життя зруйнованих територій (в її основі мають бути знання й цінності) та послідовно її реалізовувати. Модель просторового розвитку передбачає креативне, критичне й системне мислення влади, громади і фахівців як в обґрунтуванні рішень, так і при їх реалізації й моніторингу.

Таким чином, можна обґрунтувати конкретні вимоги і дії ревіталізації й просторового розвитку поствоєнної України:

- перехід від виробництва виробів і товарів до інновацій і нових технологій та просторової реіндустріалізації;

- будувати Україну тими і для тих, хто залишився, та обґрунтовувати рішення з ревіталізації простору й розвитку держави в умовах депопуляції;
- зміни системи освіти, яка полягає у формуванні мислення, — не лише здобуття знань, навичок і компетенцій, а формування поваги до правил, законів і порядків у суспільстві, що дозволить об'єднати насамперед молодь навколо спільної мети, поведінки і співпраці;
- інституалізація та розвиток громадянського контролю, коли не просто «отримати згоду» на корупцію й зловживання;
- міжнародне співробітництво у різних сферах життя при обґрунтованих межах відкритості системи (міра і вимога ізоляціоналізму) як умова «виокремлення» системи з зовнішнього середовища та її ефективної просторової організації;
- формування нового громадянського суспільства, поширення демократії, які стають чинниками «миру» й просторової організації держави;
- вдосконалення сфери місцевого самоврядування та відносин між владою різних рівнів з урахуванням нових геополітичних ситуацій і воєнно-політичних реалій;
- національна безпека Української держави стає вирішальним чинником і передбачає ряд заходів зміцнення просторового порядку та формування антитерористичних структур і рішень, органічно інтегрованих у середовище;
- нейтралізація імперського ідеологічного впливу російського євроазійства та агресивності церковно-політичного тиску, усунення фальшивої толерантності стають пріоритетом державної гуманітарної політики, спрямованої на захист українського народу та зміцнення ідентичності української нації;
- сакралізація простору та формування національних символів і семантичних форм в архітектурі та середовищі життєдіяльності;
- протиборство інформаційній «зброї», яка є новою формою боротьби, яку можна кваліфікувати як війну сьомого покоління. Це повинно знайти відображення в просторовій політиці держави — формування громадських просторів з їх відповідним предметним та інформаційним наповненням; перебудова інформаційних потоків як всередині країни, так і зовнішнього оточення; меморіалізація й відображення жертвовності учасників і загиблих у боротьбі за незалежність тощо.

Досвід війни вимагає *гуманізації простору та нової гуманізованої архітектури*, яка розгортається довкола людини й простору її життєдіяльності, а фактор безпеки та інклюзивності стає обов'язковим. Йдеться не тільки про елементарні бомбосховища, які мають бути комфортними і надійними, а й про

переосмислення технологій будівництва, які б забезпечили вищу стійкість будівель. Як приклад такого житла є ізраїльські багатоквартирні будинки, які містять безпечне ядро, де можна перебувати під час бомбардувань. Виділяються вимоги інклюзивності простору і його доступності, а також зниження поверховості будівель — війна показала, що чим вища поверховість, тим потенційно вищими є ризики для більшої кількості мешканців. Зростає запит на тимчасове житло для внутрішньо переміщених осіб, кількість яких сягнула понад 5 млн, а також вимога гнучкості й модульності не лише щодо житла, а й громадських об'єктів різного призначення, можливостей їх переоблаштування. Простори відновлених міст повинні стати гуманними щодо людини, стійкими, здоровими, безпечними й активними, а майбутнє міст і держави потрібно бачити через їх якість, ідентичність, безпечність.

Висновки

1. Обґрунтовано підходи й інструментарій ревіталізації (повернення до життя) знищених і спустошених територій з урахуванням сутності нематеріального, дано характеристику концепціям, які формалізують взаємозв'язок «архітектура – простір – війна». Проаналізовано взаємодії і впливи нематеріального на простір держави і її міст, дано оцінку просторового прояву нематеріального в українсько-російській війні. Просторові виміри війни досліджуються з використанням соціально-аналітичного підходу та багатолітнього моніторингу процесів, де простір життєдіяльності сприймається як складна система мереж життєзабезпечення, що об'єднують «тканину» суспільства. Каркас і тканину пронизують процеси, що мають в основному нематеріальну сутність і які можуть бути використані для різноманітних форм архітектурно-просторової організації, соціального впливу й контролю.

2. Здійснено обґрунтування теоретичних основ просторового розвитку України в контексті нематеріальної сутності війни. Для розкриття й осмислення просторових взаємодій використано модель п'ятивимірного простору. Характеристики виділених вимірів і їх взаємодії дають можливість проаналізувати стан (напруженість) системи, упорядкувати процеси й поведінку у них, виявити найважливіші взаємодії з позиції цілісності методології. У моделі кожен вимір деталізується стосовно мети для задач дослідження нематеріальних процесів і поведінки містобудівних систем.

3. Запропонована модель обґрунтування рішень із ревіталізації та просторового майбутнього, що подана у формі матриці, розмірність якої визначається кількістю її елементів, а кількість комірок відповідає числу парних поєднань. Вона дозволяє узгоджувати нематеріальні складові простору та характеристики війни як у межах системи, так і з надсистемою, окреслює підхід до обґрунтування рішень із відбудови й моделювання майбутнього,

впорядковує дискусію про нематеріальне у війні, допомагає пояснювати реальність, формувати переконання, цінності, поведінку, творення гармонійного поствоєнного простору, а також дозволяє краще впоратись із труднощами й задачами просторового планування цього періоду.

4. Обґрунтовано концепцію просторового майбутнього України, окреслено напрями ревіталізації зруйнованих просторів на вимогах нематеріального (вибору пріоритетів майбутнього, реформування внутрісистемних структур і зв'язків із надсистемою) та їх архітектурно-урбаністичні форми. Концепція ревіталізації й просторового розвитку України має базуватися на інтегральних принципах організації (реорганізації) та розвитку систем – єдності, гармонійності й індивідуальності. Макрохарактеристики нематеріального охоплюють: корисність, екологічність, безпечність для людей і середовища, естетичну складову та тривалість реалізації пропозицій. Обґрунтовано конкретні проектні дії, що спрямовані на ревіталізацію зруйнованих і спустошених війною територій, просторового розвитку України на вимогах нематеріальності.

Використана література:

1. Відбудова зруйнованого // Урядовий портал. Державні сайти України. – 2024. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/priorytety-uriadu/vidbudova-zruinovanoho#>
2. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем: моногр. / М.М. Габрель. – К.: А.С.С., 2004. – 400 с.
3. Двуреченська О. Процес трансформації української ідентичності в контексті євроінтеграційних процесів / О. Двуреченська, А. Гусениця // Вісник НЮУ ім. Я. Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2022. – Вип. 3(54). <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265742/>
4. Дьомін М.М. Нематеріальна сутність війни: проблеми й підходи до відновлення й просторового розвитку України / Дьомін М.М., Габрель М.М., Косьмій М.М., Габрель М.М., Лисяк Н.М. // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К.: КНУБА, 2024. – № 87. – С. 206-230.
5. Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [ратифіковано Законом № 1811-VI (1811-17) від 20.01.2010]. – Париж. <https://uccs.org.ua/konventsiiia-pro-okhoronu-ta-zaokhochennia-rozmaittia-form-kulturnoho-samovyrazhennia-2/>
6. Кримець Л.В. Філософія влади та управління науково-освітнім простором: моногр. / Л.В. Кримець – К.: Золоті ворота, 2016. – 410 с.
7. Мигаль М. Структура фінансування відбудови регіонів України: ключові джерела / М. Мигаль // Інститут аналітики та адвокації. – 2023, вересень, 21. <https://iaa.org.ua/articles/struktura-finansuvannya-vidbudovy-regioniv-ukrayiny-klyuchovi-dzherela/>.

8. Плохій С. Російсько-українська війна: Повернення історії / С. Плохій; пер. М. Ларченко. – К.: КСД, 2023. – 402 с.
9. Устінова І.І. Урбіцид та повоєнне відновлення житлової забудови міст України: досвід та перспективи / І.І. Устінова, А.М. Плешкановська // Грааль науки: міжнар. наук. журнал. – 2022. – № 23 (грудень). – С. 463–471.
10. Al-Sabouni M. The Battle for Home: A Young Architect's Vision in Syria / Marwa Al-Sabouni. – Thames & Hudson, 2017. – 208 p.
11. Lynch R.P. A Practical Guide to Joint Ventures and Corporate Alliances. Ch. 13: Problems and Pitfalls in Strategy and Structure / R.P. Lynch. – New York: John Wiley & Sons, 1989. – 416 p.
12. Basista A. Architektura i wartości / A. Basista. – Krakow, Wydaw. Universitas, 2009. – 478 p.
13. Bedescu G. Urban Memory after War: Ruins and reconstructions in post-Yugoslav cities / Gruia Bădescu – [in:] Chapter in Contested Urban Spaces: Monuments, Traces, and Decentered Memories / (ed.:) U. Capdepón, S. Dornhof. – Cham: Palgrave Macmillan, 2021. – Pp. 142–165.
https://www.researchgate.net/publication/358489531_Urban_Memory_After_War_Ruins_and_Reconstructions_in_Post-Yugoslav_Cities#.
14. Bevan R. The Destruction of Memory: Architecture at War / Robert Bevan. – London: Reaktion Books Ltd, 2016. – 303 p.
15. Calafati A.G. Città tra sviluppo e declino. Un'agenda urbana per l'Italia / A.G. Calafati. – Donzelli, 2015. – XIII-460 p.
16. Coletti G. Conditional probability, fuzzy sets and possibility: a unifying view / G.Coletti, R. Scozzafava // Fuzzy dialing system. – 2004. – № 144(1). – Pp. 227–249.
17. Coward M. Urbicide: The Politics of Urban Destruction / M. Coward. – London: Routledge, 2009. – 176 p.
18. Czarnecki B. Urban Environment during Post-War Reconstruction: Architectural Dominants and Nodal Points as Measures of Changes in an Urban Landscape / B. Czarnecki, M.P.Chodorowski // Land. – 2021. – № 10 (1083). <https://doi.org/10.3390/land10101083>.
19. Diomin M. Ergatic approach to reconstruction and modeling of the spatial future of Ukraine / Diomin M., Habrel M., Habrel M., Kovalchuk I. // Urban, Planning and Transport Research. – 2024. – 2:1, 2374719. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21650020.2024.2374719>.
20. Doubt K. Sociocide: Reflections on Today's Wars / K. Doubt. – Rowman & Littlefield, 2020. – 100 p. <https://books.google.com.ua/books/about/Sociocide.html>.
21. Finkelstein K. The Preservation of Art and Culture in Times of War / Finkelstein K., Gillman D., Rosen F. (ed.). – Oxford University Press, 2022. <https://academic.oup.com/book/44050>.

22. Huntington S. *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order* / Samuel Huntington. – Simon & Schuster, 1998. <https://www.amazon.com/Clash-Civilizations-Remaking-World-Order/dp/1451628978>.
23. Kusiak J. Comparative urbanism for hope and healing: Urbicide and the dilemmas of reconstruction in post-war Syria and Poland / J. Kusiak, A. Azzouz // *Urban Studies*. – 2023. – Vol. 60, issue 14. – Pp. 2901–2918. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/00420980231163978>.
24. *Living heritage and indigenous peoples: The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* / UNESCO [CLT-2019/WS/13]. – 2019. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368301>.
25. Martynovych N. *Rebuilding of Ukraine After War: Special Restoration Regimes and Stimulation of Sustainable Development of Territories* / Martynovych N., Boichenko E., Dielini M. // *International review for spatial planning and sustainable development*. – 2023. – Vol. 11, is. 4. – Pp. 54–70.
26. Musiaka Ł. Spatial chaos as a consequence of war destruction and post-war transformations. Example of a small town Węgorzewo / Musiaka Ł., Shudra P., Sporna T. // *Land*. – 2022. – № 11 (10), 1698. <https://www.mdpi.com/2073-445X/11/10/1698>.
27. *Rebuilding Ukraine: Principles and Policies* / [Ed.: Gorodnichenko Y., Sologoub I., Weder di Mauro B.]; Center for Economic Policy Research, 2022. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/rebuilding-ukraine-principles-and-policies>.
28. Vassallo I. *Spatial Tensions in Urban Design. Understanding Contemporary Urban Phenomena* / Vassallo I., Cerruti But M., Setti G., Kercuku A. (eds.). – Springer, 2021. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-84083-9>.
29. Woods L. *War & Architecture* / Lebbeus Woods. – Princeton Architectural Press, 1993. – 40 p.

Professor Mykola Dyomin,
Kyiv National University of Construction and Architecture,
Professor Mykola Habrel, Lviv Polytechnic National University,
Professor Mykhailo Kosmii, University of King Danylo, Ivano-Frankivsk,
PhD Taras Habrel, Lviv Polytechnic National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE REVITALISATION OF SPATIAL DEVELOPMENT IN POST-WAR UKRAINE: INTANGIBLE CONTEXT

The article substantiates the approaches and tools for revitalisation (bringing back to life) of the territories destroyed and devastated by war, taking into account the essence of the intangible, and describes the concepts that formalise the

relationship between architecture, space and war. The author analyses the interactions and influences of the intangible on the space of the state and its cities, and assesses the spatial manifestation of the intangible in the Ukrainian-Russian war. The spatial dimensions of war and their relationship with the intangible in the space of the state are studied using a socio-analytical approach and long-term observations, where space is perceived as a complex system of life support networks that unite the ‘fabric’ of society and can be used for various forms of social influence and control. The model of five-dimensional space is used to build a model of urban space in the categories of intangible, as well as to understand their properties. The characteristics of the selected dimensions and their interaction make it possible to analyse the state (tension) of the system, to organise processes and behaviour in them, and to identify the most important interactions from the standpoint of the integrity of the methodology. In the model, each dimension is detailed in relation to the goal for the tasks of studying intangible processes and the behaviour of spatial systems in war. The proposed model for substantiating the spatial future, which is presented in the form of a matrix, the dimension of which is determined by the number of its elements, and the number of cells corresponds to the number of pairwise combinations, allows to reconcile the intangible components of space and the characteristics of war both within the system and with the supersystem. It outlines an approach to substantiating decisions on reconstruction and modelling the future, reveals the place of the intangible in war, helps to explain reality, shape beliefs, values, behaviour, and create socio-psychological comfort in the post-war space, and, accordingly, better cope with the difficulties and complexities of spatial planning.

Keywords: war and its intangible essence; assessment of the consequences and stochasticity of processes; theoretical foundations and model of spatial revitalisation of Ukraine; urban reconstruction; modelling the spatial future of the state.

REFERENCES:

1. Rebuilding the Destroyed (2024). *Government portal. Government websites of Ukraine*. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/priorytety-uriadu/vidbudovazruinovanoho#/> {in Ukrainian}
2. Habrel, M.M. (2004). *Spatial organization of urban planning systems*. A.S.S., Kyiv. {in Ukrainian}
3. Dvurechenska, O., Husenyziya, A. (2022). The process of transformation of Ukrainian identity in the context of European integration processes. *Bulletin of NYU them. Yaroslav Mudryj*, vol. 3(54). <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265742/> {in Ukrainian}
4. Dyomin, M.M., Habrel, M.M., Kosmiy, M.M., Habrel, M.M., Lysiak, N.M. (2024). The Intangible Essence of War: Problems and Approaches to the

Recovery and Spatial Development of Ukraine. *Urban Planning and Spatial Planning*, vol. 87, pp. 206-230. {in Ukrainian}

5. *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions* (2010). Paris. <https://uccs.org.ua/konventsiiia-pro-okhoronu-ta-zaokhochennia-rozmaittia-form-kulturnoho-samovyrazhennia-2/> {in Ukrainian}

6. Krymets, L.V. (2016). *Philosophy of power and management of scientific and educational space*. Golden Gate, Kyiv/ {in Ukrainian}

7. Migal, M. (2023). Structure of financing for the reconstruction of Ukraine's regions: key sources. *Institute of Analysis and Advocacy*. <https://iaa.org.ua/articles/struktura-finansuvannya-vidbudovy-regioniv-ukrayiny-klyuchovi-dzherela/>. {in Ukrainian}

8. Plokhii, S. (2023). *Russo-Ukrainian War: The Return of History*. KSD, Kyiv. {in Ukrainian}

9. Ustinova, I.I., Pleshkanovskaya, A.M. (2022). Urbicide and Post-War Restoration of Residential Development in Ukrainian Cities: Experience and Prospects. *The Grail of Science*, No. 23 (December), pp. 463–471. {in Ukrainian}

10. Al-Sabouni, M. (2017). *The Battle for Home: A Young Architect's Vision in Syria*. Thames & Hudson. {in English}

11. Lynch, R.P. (1989). *A Practical Guide to Joint Ventures and Corporate Alliances*. John Wiley & Sons, New York. {in English}

12. Basista, A. (2009). *Architektura i wartości*. Wydaw. Universitas, Krakow. {in Polish}

13. Bedescu, G. (2021). Urban Memory after War: Ruins and reconstructions in post-Yugoslav cities. [In:] *Chapter in Contested Urban Spaces: Monuments, Traces, and Decentered Memories* / (ed.:) U. Capdepon, S. Dornhof. Cham: Palgrave Macmillan, 142–165. https://www.researchgate.net/publication/358489531_Urban_Memory_After_War_Ruins_and_Reconstructions_in_Post-Yugoslav_Cities#. {in English}

14. Bevan, R. (2016) *The Destruction of Memory: Architecture at War*. Reaktion Books Ltd, London. {in English}

15. Calafati, A. G. (2015). *Città tra sviluppo e declino. Un'agenda urbana per l'Italia*. Donzelli. {in Italian}

16. Coletti, G., Scozzafava, R. (2004). Conditional probability, fuzzy sets and possibility: a unifying view. *Fuzzy dialing system*, № 144(1), p. 227–249. {in English}

17. Coward, M. (2009). *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. Routledge, London. {in English}

18. Czarnecki, B., Chodorowski, M.P. (2021). Urban Environment during Post-War Reconstruction: Architectural Dominants and Nodal Points as Measures of

Changes in an Urban Landscape. *Land*, № 10 (1083). <https://doi.org/10.3390/land10101083>. {in English}

19. Diomin, M., Habrel, M., Habrel, M., Kovalchuk, I. (2024). Ergatic approach to reconstruction and modeling of the spatial future of Ukraine. *Urban, Planning and Transport Research*, 2:1, 2374719. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21650020.2024.2374719>. {in English}

20. Doubt, K. (2020). *Sociocide: Reflections on Today's Wars*. Rowman & Littlefield. {in English}

21. Finkelstein, K., Gillman, D., Rosen, F. (2022). *The Preservation of Art and Culture in Times of War*. Oxford University Press <https://academic.oup.com/book/44050>. {in English}

22. Huntington, S. (1998). *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster <https://www.amazon.com/Clash-Civilizations-Remaking-World-Order/dp/1451628978>. {in English}

23. Kusiak, J., Azzouz, A. (2023). Comparative urbanism for hope and healing: Urbicide and the dilemmas of reconstruction in post-war Syria and Poland. *Urban Studies*, vol. 60(14), 2901–2918. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/00420980231163978>. {in English}

24. *Living heritage and indigenous peoples: The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage* (2019). UNESCO [CLT-2019/WS/13]. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368301>. {in English}

25. Martynovych, N., Boichenko, E., Dielini, M. (2023). Rebuilding of Ukraine After War: Special Restoration Regimes and Stimulation of Sustainable Development of Territories. *International review for spatial planning and sustainable development*, vol. 11(4), 54–70. {in English}

26. Musiaka, Ł., Shudra, P., Sporna, T. (2022). Spatial chaos as a consequence of war destruction and post-war transformations. Example of a small town Węgorzewo. *Land*, № 11 (10), 1698. <https://www.mdpi.com/2073-445X/11/10/1698>. {in English}

27. *Rebuilding Ukraine: Principles and Policies* (2022). Center for Economic Policy Research. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/rebuilding-ukraine-principles-and-policies>. {in English}

28. Vassallo, I., Cerruti But, M., Setti, G., Kercuku, A. (2021). *Spatial Tensions in Urban Design. Understanding Contemporary Urban Phenomena*. Springer. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-84083-9>. {in English}

29. Woods, L. (1993). *War & Architecture*. Princeton Architectural Press. {in English}